

مقدمه

قرآن، معجزه جاویدان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای ابلاغ پیام‌های خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را بکار برد و با قالب‌ها و شکل‌های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

این کتاب آسمانی دارای گزاره‌های بسیاری است که باید درباره آن بحث و گفتگو شود. از این رو دانشمندان گزاره‌هایی چون وحی، رسالت، نبوت، امامت، قیامت، معاد، برزخ، اخلاق، فرهنگ، خانواده، سیاست، حکومت، قصه‌ها، مثل‌ها، حکایت‌های قرآنی را به بحث نشسته‌اند. ولی تعدادی از گزاره‌های قرآنی را آنگونه که باید مورد توجه قرار نداده و بحثی از آن نمی‌کنند. از این‌رو در این مقاله یکی از موارد اعجاز بیانی قرآن (صنعت تکرار) که یک قالب و شکل خاص برای بیان معانی و مفاهیم می‌باشد را مورد بررسی قرار داده شده؛ زیرا مباحث علوم قرآنی که از شریفترین دانش‌های کاربردی است، می‌تواند در انگیزه، باور و عزم انسان علاقه‌مند به معارف الهی، تأثیری ژرف گذاشته، حرکت او را به سوی درک و فهم معارف قرآن و انس با آن سرعت بخشد. مانند تکرار آیات در سوره الرحمن که بعد ذکر هر نعمتی آیه «بِأَيِّ الْأَعْرَبِ كُمَّا تُكَذِّبَانِ» ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

تبیین موضوع:

قرآن کریم، معجزه‌ی جاویدان پیامبر اسلام می‌باشد که از جنبه‌های مختلفی می‌توان معجزه بودن آن را بررسی و اثبات کرد. یکی از ابعاد اعجاز قرآن، اعجاز بیانی و فصاحت و بلاغت آن می-

باشد که فصاحت و بلاغت را از زوایایی گوناگون (کاربرد تشبیه، مجاز، سجع، جناس و تاکید) می‌توان مورد بررسی قرار داد.

اما از جنبه‌هایی که حائز اهمیت می‌باشد و یکی از راههایی است که قرآن در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده، تکرار یک کلمه یا جمله یا یک آیه کامل است. بدون تردید این کار خالی از فایده نیست بلکه آثار و فوایدی دارد و از محسنات سخن بشمار می‌رود.

پژوهشگر در این تحقیق بر آن است تا این کاربرد زیبا از قرآن را (صنعت تکرار) از دیدگاه علوم قرآنی و تفسیر با تکیه بر آیات سوره الرحمن مورد بررسی قرار دهد؛ چرا که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله‌ی عوامل اطناب و مخل به فصاحت دانسته‌اند. این رو پژوهشگر در صدد بیان تعریف و انواع و فواید و نظرات مفسران در این رابطه می‌باشد.

اهمیت و ضرورت:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود برای نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم از قالبها و شکل‌های متنوعی استفاده کرده است. از میان مباحثی که در قرآن وجود دارد تکرار برخی عبارتها و آیه‌های قرآن کریم یکی از مسائلی است که از قدیم ذهن پژوهشگران را به خود مشغول ساخته است؛ زیرا در تمام دوران تاریخ شبهاتی از سوی برخی، متوجه قرآن داده می‌شود یکی از این شباهات، تکرار در قرآن کریم است، غافل از اینکه یکی از شیوه‌ها و روش‌هایی که قرآن کریم در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده تکرار یک کلمه یا یک جمله یا یک آیه کامل است که می‌تواند نقش اساسی در ایجاد انگیزه و تقویت باورها نسبت به معارف الهی ایفا کند. بنابراین موضوع تکرار آیات و الفاظ قرآن از این جهت حایز اهمیت است که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله عوامل اطناب برشمده و نیز **مخل** به فصاحت دانسته‌اند در حالیکه وجود تکرارها در قرآن نه

تنها مدخل به فصاحت قرآن نیست بلکه گاهی ضرورت پیدا می‌کند و فوایدی دارد که از محسنات کلام بشمار می‌رود. از این رو محققان در صدد بیان فواید تکرار در قرآن برآمده‌اند.

تکرارهای قرآن فایده‌های تربیتی نیز دارد؛ چون نقوس بشر از شنیدن مواعظ و اندرزها تنفر دارد و تا مطالب تکرار نگردد، دل در آن راسخ نمی‌شود.

با توجه به اینکه قرآن از بیهوده‌گویی به دور بوده، و هدفمند است پس وجود تکرار برخی کلمات و آیات در قرآن اهداف و فوایدی داشته است؛ چراکه اغلب محققان، تکرار در قرآن را نه تنها مطلوب، بلکه در حد اعجاز دانسته‌اند که دارای انگیزه‌ها و فایده‌هایی است.

بنابراین با توجه به اهمیت این صنعت و استفاده قرآن از آن، پژوهشگر برآن شد تا مقاله‌ای با عنوان «بررسی صنعت تکرار در قرآن با توجه به تکرار آیه **فَبِأَيِّ الْأَئِرِ بَرَّكُمَا تُكَذِّبَانِ** در سوره الرحمن» را مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه:

از شیوه‌هایی که قرآن کریم برای بیان مفاهیم و معانی بلند خود بکار برده است، استفاده از صنعت تکرار می‌باشد. پژوهشگر در این مقاله جهت بررسی تعریف و انواع تکرار به کتابهای متعدد بلاغی از جمله: علوم بلاغی اثر حمید محمدی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه از علی حسینی، البلاغه الواضحه از علی حازم و مصطفی امین، جواهر البلاغه اثر احمد، هاشمی، مراجعه کرده است تا انواع تکرار را به صورت منسجم بیان کند.

فواید تکرار و نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار در قرآن نیز در کتاب‌های متعددی بیان شده که در تمامی کتاب‌های مورد استفاده مطالب به صورت منسجم، جامع و کامل بیان نشده و هر کدام برخی از فواید و نظرات را بیان کرده بودند. اما پژوهشگر ضمن گردآوری آن مباحث و

مطالب یک نوع انسجام و هماهنگی خاصی میان آنان برقرار ساخته است. و با ذکر نمونه‌ای از تکرار در قرآن به جمع آوری نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی پرداخته است تا بحث مورد نظر روشن‌تر شود.

و تا آنجا که پژوهشگر مطلع است، کسی با این عنوان کتاب جامعی ارائه نداده است.

اهداف:

موضوع مورد نظر با توجه به اهمیت و گستردگی آن در قرآن کریم، اهداف زیادی در بر دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- شناخت مفهوم صنعت تکرار
- بررسی انواع تکرار
- بررسی دیدگاه مفسران بر وجود یا عدم آن در قرآن
- ارائه نظرات مفسران بر وجود تکرار
- شناخت فواید تکرار در قرآن
- بررسی نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأُولِ الْأَيَّامِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبُونَ» در سوره الرحمن

سوالات:

سؤال اصلی:

صنعت تکرار در قرآن با تکیه بر آیات سوره الرحمن چیست؟

سؤالات فرعی:

معنا و مفهوم صنعت تکرار چیست؟

انواع تکرار کدامند؟

نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن چگونه است؟

وجود تکرار در قرآن چه فایده‌هایی دارد؟

نظرات برخی از مفسران شیعه و سنى در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ الْأَعْرِكُمَا تُكَذِّبَانِ» در

سوره الرحمن چیست؟

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله، روش توصیفی است و روش جمع‌آوری مطالب کتابخانه‌ای و از طریق تهیه فیش است که نخست از روی منابع اصلی نظیر (قرآن، تفاسیر) مطالبی استخراج گردید و گاهی برای روشن‌تر گشتن ابعاد مساله مورد نظر از منابع دست دوم استفاده شده است.

ساختار:

پژوهشگر در این مقاله ابتدا تعریف و انواع تکرار را مورد بررسی قرار داده تا مخاطب در ابتدا از این صنعت آگاهی پیدا کرده سپس نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن را بیان شده و در ادامه به ذکر فایده‌های وجود تکرار در قرآن پرداخته است و در پایان برای روشن شدن بحث مورد نظر یکی از نمونه‌های تکرار در قرآن (۳۱ مرتبه تکرار آیه فَبِأَيِّ الْأَعْرِكُمَا تُكَذِّبَانِ) را ذکر کرده و حکمت وجود آن را از نظر مفسران شیعه و سنى مورد بررسی قرار داده است.

برای ورود به بحث مورد نظر ذکر این مطلب لازم می‌باشد.

یکی از باب‌های مهم در علم معانی، اطناب می‌باشد که عبارت است از فزوونی حجم الفاظ نسبت به معنا به جهت فایده‌ای. گاهی شرایط مخاطب اقتضا می‌کند که متکلم به منظور رسیدن به اغراض سودمندی که دارد، سخن خود را مفصل‌تر از حد بیان کند. اطناب دارای شکل‌های فراوانی

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود و ابلاغ پیامهای خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را به کار برده و با قالبها و شکل‌های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

یکی از شیوه‌هایی که قرآن برای پیامرسانی و القاء مطالب خود و نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم به کار بسته است، استغاده از صنعت تکرار می‌باشد.

تکرار در عرضه اندیشه‌ها به مردم، معمولاً به استقرار اندیشه‌ها و نظریات و تثبیت آنها در اذهان مردم می‌انجامد. یکی از هدف‌های قرآن از تکرار بعضی آیات، استقرار و جایگزین کردن ایمان در جان‌های مردم و تثبیت عقاید و عبرت‌ها و پند و اندرزهای آن آیات تکرار شده است؛ به عنوان نمونه، تکرار ۳۱ بار آیه «فبای آلاء ربکما تکذبان» در سوره الرحمن آن هم در مقطع‌های کوتاه، علاوه بر این که آهنگ جالب و زیبایی به سوره داده است، تکرار آن بعد از ذکر هر نعمت، باعث برانگیخته شدن حس شکرگزاری در انسان و شناخت مبدأ آن نعمت‌ها می‌شود و جن و انس را در برابر این واقعیت قرار می‌دهد که در مورد این نعمت‌ها بیندیشند و از عقل خود بپرسند که آیا این نعمت‌های الهی قابل انکار است؟ و اگر نیست، چرا ولی نعمت خود را نشناشند و چرا در آستان مقدسش سرفروز نیاورند؟

پس باید بیان کرد که تکرار مخلّ فصاحت نیست؛ زیرا در علم معانی و بیان و بدیع نیامده که کلام فصیح آن است که از تکرار خالی باشد. بلکه گاهی با توجه بر شرایط و مقتضیات سخن تکرار ضرورت هم پیدا می‌کند.

بنابراین تکرار آیه «فبای آلاء ربکما تکذبان» ۳۱ بار در سوره الرحمن این بدان معنا نیست که قرآن به نوعی دچار لغوگویی و زیاده‌پردازی شده است. صاحب نظران می‌گویند تکرار آیه‌های مذکور به جا و مناسب است و آنها به منظور تثبیت و تقریر گزینه‌های ماقبل خود تکرار شده‌اند

خداآوند در این آیات نعمت های فراوانی را متذکر شده است و پس از ذکر هر نعمتی این آیه را تکرار نموده تا وجود آنها در نزد مخاطب ثبیت و تقریر گردد.

بنابراین می‌توان گفت که مکررات قرآن از لطایف این کتاب مقدس آسمانی است و چنانچه تکری در قرآن عظیم نبود حلاوت ایمان از قرائت آن برای میلیاردها بشر در طی قرون متمادی بدست نمی‌آمد.

فهرست منابع

- * قرآن، مترجم جلال الدين مجتبوي، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۱.
۱. آشوب مازندرانی، رشیدالدین،**المناقب**، قم، موسسه انتشارات علامه، ۱۳۷۹ هـ ش، ج. ۲.
۲. بغدادی، علاءالدین علی بن محمد ، **باب التأویل فی معانی التنزیل**، بیروت، دارالكتب العلمیة، ۱۴۱۵ هـ ق، ج. ۴.
۳. بیگلری، حسن، **سرالبيان فی علم القرآن**، بی جا، انتشارات سنایی، ۱۳۵۱.
۴. ثقفی تهرانی، محمد ، **تفسیر روان جاوید**، تهران، انتشارات برهان، ۱۳۹۸ هـ ق، ج. ۴.
۵. جعفری، یعقوب، **سیری در علوم قرآن**، تهران، اسوه، ۱۳۸۲ هـ ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، **تفسیر موضوعی قرآن کریم**، قرآن در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸.
۷. جوادی آملی، عبدالله، **تفسیر تسنیم**، بی جا، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸، ج. ۱.
۸. جواهری، سید محمد حسن، **پرسمان علوم قرآنی**، قم، تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۵.
۹. حسینی، علی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه، قم، موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۰.
۱۰. حازم، علی، امین، مصطفی، **البلاغه الواضحة**، بی جا، موسسه الصادق-علیه السلام-، ۱۴۲۹ هـ ق.
۱۱. حرائی، حسن بن شعبه ، **تحف العقول**، قم، موسسه انتشارات اسلامی.
۱۲. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، **تفسیر اثنا عشری**، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۶۹ هـ ش، ج. ۱۲.
۱۳. حازم ، علی، امین، مصطفی، **البلاغه الواضحة**، موسسه امام صادق-علیه السلام-، ۱۳۷۸.
۱۴. حجازی، محمد محمود، **التفسیر الواضح**، بیروت، دارالجیل الجدید، ۱۴۱۳ هـ ق، ج. ۳.
۱۵. خمینی، روح الله ، **كشف الاسرار**، قم، انتشارات قم، ۱۳۶۸.
۱۶. خمینی، روح الله، **صحیفه نور**، قم، انتشارات قم، ۱۳۷۰.
۱۷. رضا نژاد، **اصول علم بلاغت در زبان فارسی**، بی جا، انتشارات الزهراء، ۱۳۶۷.
۱۸. زحلی، وهبی بن مصطفی، **تفسیر الوسيط**، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۲ هـ ق، ج. ۳.

١٩. مخشرى، محمود، **الكتاب الكشاف عن حقائق غواصات التنزيل**، بيروت، دار الكتب العربي، ١٤٠٧هـ، ج ١.
٢٠. شعيري تاج الدين، **جامع الأخبار**، قم، انتشارات رضي، ١٣٦٣.
٢١. شيخ صدوق، محمد بن بابويه قمي، **عيون الأخبار**، بي جا، انتشارات جهان، ١٣٧٨هـ، ش، ج ١.
٢٢. صفار، محمد بن حسن فروخ، **بصائر الدرجات**، قم، انتشارات كتابخانه آيه الله مرعشی نجفی، ١٤٠٤هـ.
٢٣. طوسی، محمد بن حسن، **البيان في تفسير القرآن**، بيروت، دار الاحياء للتراث العربي، ج ٩.
٢٤. طبرسی فضل بن حسن، **مجمع البيان في تفسير القرآن**، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢هـ، ش، ج ٩.
٢٥. غرناطی، محمد بن احمد بن جزری، **التسهیل لعلوم التنزیل**، بيروت، دار الارقم بن ابی الارقم، ١٤١٦هـ.
٢٦. فيض کاشانی، ملام محسن، **تفسير الصافی**، تهران، انتشارات الصدر، ١٤١٥هـ، ج ٥.
٢٧. قرائتی، محسن، **تفسير نور**، تهران، مرکز درس‌هایی از قرآن، ١٣٨٣، ج ٧.
٢٨. قرائتی، محسن، **دقایقی با قرآن**، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ١٣٧٥هـ.
٢٩. کلینی رازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، **کافی**، تهران، دار الكتب الاسلامیه، ١٣٦٥هـ، ج ١٣.
٣٠. کاشانی، ملافتح الله، **خلاصه المنهج**، تهران، انتشارات اسلامیه، ١٣٧٣هـ، ش، ج ٦.
٣١. کاشفی سبزواری، حسین بن علی، **مواهب علیه**، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢هـ.
٣٢. محمدی، حمید، **علوم بلاغی**، قم، موسسه فرهنگی دارالذکر، ١٣٥٣.
٣٣. مجاسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، لبنان، موسسه الوفاء، بيروت، ١٤٠٤هـ، ق، ج ٢.
٣٤. مغنية، محمد جواد، **تفسير کاشف**، دار الكتب الاسلامیه، ١٤٢٤هـ، ق، ج ١.
٣٥. معرفت، محمد هادی، **علوم قرآنی**، موسسه فرهنگی التمهید، قم، ١٣٨١هـ.
٣٦. معرفت، محمد هادی، التمهید، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ١٤١٥هـ، ق، ج ٥.
٣٧. معرفت، محمد هادی، **تناسب آیات**، قم، بنیاد معرف اسلامی، ١٣٧٣هـ.
٣٨. مکارم، شیرازی ناصر، **تفسير نمونه**، دار الكتب الاسلامیه، تهران، ١٣٧٤هـ، ج ٢٣.
٣٩. مترجمان، **تفسیر هدایت**، مشهد، بنیاد پژوهشی اسلامی آستان قدس رضوی، ١٧٧هـ، ش.
٤١. میدی، احمد بن ابی سعد، رشید الدین، **كشف الأسرار و عده الأبرار**، تهران، انتشارات امیر کبیر، ١٣٧١هـ، ش، ج ٩.

٤٢. مدرسي، سيد محمد تقى، من هدى القرآن، تهران، انتشارات دار محبى الحسين، ١٤١٩هـ - ق، ج ١٤
٤٣. ملا حويش آل غازى، عبدالقادر، بيان المعانى، دمشق، انتشارات الترقى، ١٣٨٢هـ ق، ج ٦
٤٤. مراغى، احمد بن مصطفى، تفسير المراغى، بيروت، دار الاحياء للتراث العربى، ج ٢٧
٤٥. نجاتى، محمد عثمان، عرب، عباس، قرآن و روانشناسى، آستان قدس، مشهد، ١٣٨١.
٤٦. وهبى بن مصطفى، زحيلى، التفسير المنير فى العقيدة و الشريعة و المنهج، بيروت، دار الفكر المعاصر، ١٤١٨هـ ق، ج ٢٧
٤٧. ورام بن ابى فراس، مجموعه ورام، قم، انتشارات مكتبه الفقيه، ١٣٧٦هـ ش، ج ١.
٤٨. هاشمى احمد، جواهر البلاغه، بى جا، موسسه الصادق - عليه السلام - ، ١٣٨٣